

ZSUBRITS ATTILA

Nevelői kompetenciák értelmezése a gyermekvédelmi szakellátásban

A tanulmányban a gyermekotthoni intézményrendszerben élő átmeneti nevelésben részesülő fiatalok nevelőjükkel kialakított kapcsolatának elméleti és gyakorlati vonatkozásainak bemutatására kerül sor. A gyermekvédelmi beavatkozások jellemzőit felvázolva a dolgozat kitér a gyermekotthoni kiegészítő szocializációs feltételek megállapítására. Majd pedagógiai és pszichológiai kutatási eredmények felhasználásával a nevelő és fiatal között szövődő speciális, professzionális pedagógiai kapcsolat részletesebb elemzése található meg. Mindezek mellett további kutatási implikációk is meghatározásra kerülnek.

*„Ahhoz, hogy érzelmileg egészségesek legyünk,
szükségünk van arra az érzésre, hogy tartozunk valakihez,
és hogy ezek a személyek akarják is, hogy hozzájuk tartozunk...”
Bruno Bettelheim*

Szemponatok a gyermekotthoni intézményrendszer helyettesítő gondozási-nevelési tevékenységének meghatározásához

A hazai gyermekvédelem napjainkban fokozottabban igyekszik elméleti kutatásaiban és a sikeresebb gyakorlati teendők irányvonalainak kijelölésében alkalmazni az eddig összegyűlt tudományos kutatások eredményeit, így a lélektani és pedagógiai ismereteket is. A tudományos eredmények felhasználásának teoretikus strukturálási szándékára jó példa Domszky András (2006) a *Gondolatkísérlet egy intellektuális gyermek-védelem-elmélet megalapozásához* című tanulmányában részletesen felvázolt modellje vagy Büki Péteré, (2009) *A gyermek védelme*, továbbá *A gyermekvédelem elméleti alapvetése* című könyve, ahol egészen tág összefüggésben kerül sor a gyermekvédelmi beavatkozásokat keretező elvek bemutatására. Újabb nevelépszichológiai elméleti és gyakorlatorientáltóságú összefoglaló munkák ugyancsak egyre jobb kapaszkodót nyújtanak a szakterület iránt érdeklődők számára. Így például Veczkó József (2007) *Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból* című könyve, valamint Major Zsolt és Mészáros Katalin (2007) *“Fotel vagy karfa” – Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára* című műve.

Egy jól átgondolt definíció szerint a gyermekvédelem nem más, mint: *„...történelmi-társadalmi meghatározottságú és szerveződésű összetett segítő tevékenység, amely arra irányul, hogy az adott társadalom gyermek- (és ifjúsági-) korúinak tekintett népessége kielégíthesse az élete fenntartásához és társadalmi*

értékesítéséhez nélkülözhetetlen szükségleteit. Olyan szervezett beavatkozási módokat (intézményeket, foglalkozásokat, módszereket) sorolunk ide, amelyek a szükségletkielégítő funkciókat a családon belül vagy azon kívül segítik, támogatják, zavar esetén korrigálják, helyreállítják vagy ezek eredménytelensége esetén átveszik” (Domszky, 1999a: 16).

A „... XX. század első évtizedeire, társadalmi változások összekapcsolódó eseménysorában a gyerekek védelme Magyarországon is eljutott odáig, hogy a család belső funkciójából intézményesült társadalmi funkcióvá lett” (Domszky, 1994: 17). 1990-től Magyarország teljes jogú tagjává vált az Európai Tanácsnak, amely humán ügyekkel foglalkozó szervezet követendő ajánlást fogalmaz meg a helyettesítő gondozásról. Ezen gondozási formának „elsődleges célja, hogy a gyermek – a vele és családjával folytatott szakszerű munka végeredményeként – belátható időn belül visszatérhessen vér szerinti családjához, e lehetőség hiányában más megfelelő és tartós környezetbe kerülhessen. Az Európa Tanács határozata is úgy kezeli ezt a megoldást, mint aminek két oldala van: a (lehetőleg) átmeneti gondozás és a család rehabilitációjára irányuló tevékenység (1.3. pont)” (Szöllösi, 1996: 13).

A jelenlegi modern gyermekvédelmi rendszer 5 fontos szintjét különíthetjük el (Barcsi, 2007): gyermekérdekek képviselője, prevenciók tevékenységei; gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer; gyermekjóléti alapellátások rendszere; az otthon nyújtó ellátásokat is magába foglaló gyermekvédelmi szakellátások rendszere; hatósági intézkedések rendszere.

Az 1997-ben kiadott XXXI. Gyermekvédelmi törvény is úgy határozza meg a beavatkozási területeket, hogy azok az érintettek személyiségi jogainak érvényesítését, a személyiség védelmét és biztonságát szolgálják. A gyermekvédelmi gondoskodás legfontosabb hatósági intézkedései: a védelembe vétel, a családbafogadás, az ideiglenes hatályú elhelyezés, az átmeneti és tartós nevelésbe vétel, az utógondozói ellátás, valamint az örökbefogadás.

A prevenciók szintek működése jelentheti gazdasági értelemben is a leginkább megtérülő, – de kiemelten is! – a családok érzelmi támogatása szempontjából sem elhanyagolható tényezőként a leghatékonyabb intézkedést. Ennek ellenére bármennyire is az lenne kívánatos, hogy a gyerekek saját családjukban biztonságos feltételek mellett, szerető szülők karjai között nőjenek fel, mégis kijelenthetjük, hogy mindig is szükség lesz olyan szakellátó intézményekre, amelyeknek át kell vállalniuk átmenetileg vagy tartósan a családi szocializációs feladatokat, a gyerekek kiegészítő, helyettesítő gondozási-nevelési tevékenységeit. A cél azonban az volna, hogy minél kevesebben kerüljenek ebbe a rendszerbe, és amennyire lehet, a szakszerűen kivitelezett örökbefogadási eljárások támogatására, valamint a nevelőszülői hálózat kiszélesítésére, megerősítésére tegyünk még erőteljesebb lépéseket. A gyermekotthonokba került fiatalok érdekében pedig mindent el kell követni azért, hogy alakuló személyiségük a továbbiakban minél kevésbé sérüljön. Ezt, a pedagógiai aspektuson túl, a mentálhigiéniai, a pszichológiai szempontok érvényesítésével érhetjük el még sikeresebben.

A gyermekotthonok családot kiegészítő szocializációs környezete

Az otthont nyújtó ellátásba, illetve az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyerekekről egyrészt a nevelőszülők befogadó családjai gondoskodnak, másrészt különböző bentlakásos intézmények: csecsemőotthonok, lakásotthonok, gyermekotthonok, speciális és különleges gyermekotthonok, valamint utógondozó otthonok. Ezek az ideiglenes időre otthont biztosító intézmények születéstől egészen a felnőtté válás időszakáig láthatják el az arra rászorulókat.

A helyettesítő ellátás speciálisnak mondható, hiszen az elsődleges és másodlagos szocializációs színtér közé ékelődve valósul meg. A fiatalok a gyermekotthonokból járnak óvodába, iskolába, vesznek részt a kortárs csoportok szabadidős programjain, és tartják fenn a kapcsolatot saját családjukkal. Ez a kiegészítő gondoskodás családi légkörben, ugyanakkor szakembereket foglalkoztató munkahelyen történik. A családi jelző nem jelenti azt, hogy valamilyen, már létező család-modell átvételére kerül sor. Ehelyett az várható el, hogy az adott nevelő- és gyerekközösség a helyi környezeti adottságokhoz illeszkedve, egyedi szervezeti kultúrát kialakítva megtalálja és kimunkálja saját kisközösségi arculatát.

A gyermekotthonokban általában 10–15 fős gyerekcsoport közvetlenebb irányítását látják el a nevelők, akik visszatérő rendszerességgel találkoznak a növendékekkel. A felnőttek munkájának segítésébe további szakemberek is bekapcsolódnak, akik szintén valamilyen rendszerességgel találkoznak velük (pl. a családgondozók, a gyermekvédelmi ügyintézők, a gyermekotthon-vezetők, a nevelőtanárok, a fejlesztő pedagógusok vagy a pszichológusok).

A gyermekotthonokra tehát „családkiegészítő” szerep hárul (Domszky, 1999b). Ez a helyettesítő miliő különbözik a hagyományosnak mondott családtól, nem válthatja fel azt, ugyanakkor mégiscsak a családi funkciókból vállalhat feladatokat, továbbá kiegészíti azokat. A családok legfontosabb szerepét a következőkben határozhatjuk meg (Vajda–Kósa, 2005): gazdasági elosztási funkció, támogató funkció, információszűrés és kezelési funkció, visszajelzési funkció, életcélt adó és identitást támogató funkció, referencia-funkció, segítő funkció és regenerálódási-pihenési funkció. A családnak meghatározó szerepe van az önálló életre való felkészítésben, és alapvető mintákat közvetít a társadalmi viselkedéshez, a személyközi kapcsolatokhoz, valamint sorsdöntő az erkölcsi nevelés területén, a gyerekek világnézetének, értékrendszerének fejlődésében.

A gyermekotthoni nevelés során speciális beavatkozások történhetnek, amit leegyszerűsítve pótló, helyettesítő, korrigáló és kiegészítő szocializációs-nevelési tevékenységeknek hívhatunk (Veczkó, 2007). Ugyanakkor további speciális beavatkozások szintén eredményesek lehetnek (Veczkó, 2007; Major–Mészáros, 2007).

A gyermekotthonokban történő nevelés a különböző szakmai kompetenciákhoz tartozó beavatkozások során a szorosabb interperszonális kapcsolatok révén fejti ki hatását. Azonban az is igaz, hogy a gyermekotthonokban dolgozó szakemberek

nem apa-, anya- vagy nagyszülő-modellek, hanem nevelők és szakemberek, akik a munkahelyükön szakmai szerepelvárásoknak tesznek eleget. Egyéni eddigi életük tapasztalatait, szakmai tudásukat felhasználva saját személyiségükkel dolgoznak, a rájuk bízott különböző életkorú és nemű gyermekek családkiegészítő ellátásában felnőtt mintát nyújtanak, valamint szakképzettségüknek megfelelően gondozó-nevelő és prevenció-s-korrekcio-s tevékenységet végeznek.

A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levél is elsődlegesen szakmai szempontok figyelembevételével határozza meg az intézmény szervezeti és működési rendjét (Domszky, 1999b). Ennek alapján a fiatalok – legideálisabb esetben – elkerülik a társadalmi, szociális kirekesztést, és továbbra is fenntarthatják kapcsolataikat testvéreikkel, családtagjaikkal, rokonaikkal.

Ebben a környezetben tehát összetett személyi hatások érvényesülnek. Az intézmény belső gyerek–felnőtt és gyerek–gyerek kapcsolathálója meghatározó, de a családi-rokonsági kötelékek, az iskolai közösség, egyéb szabadidős csoportok, valamint a gyermek gondoskodásában visszatérően jelen lévő emberek ugyancsak markáns személyiségalkító szereppel bírnak.

A jelzett globális társas kapcsolatrendszer egészen sajátos feltételeket teremt az átmeneti nevelésbe került gyerekek számára. A megváltozott szociális feltételrendszer következményei tetten érhetők a teljes szociális kapcsolatrendszeren belül azokban a személyes kapcsolatban, kötődésekben, illetve az aktuálisan rendelkezésre álló kötődésrendszerben, amelynek összetevői, tartalmi sajátosságai megismerhetők és rendszerezhetők (Zsubrits, 2008; 2011).

A gyermekotthoni nevelő és az átmeneti nevelésben részesülő gyermek között szövődő kiegészítő nevelési kapcsolat értelmezési megközelítésmódja

A speciális nevelési relációk részben a gyermekotthoni helyzetekre vonatkozhatnak. De nemcsak a gyermekotthoni nevelő és nevelt kapcsolata tartozhat ide, hanem a nevelőszülő és a nevelt gyermek kapcsolata is. Ugyanakkor egészen különleges kapcsolatot jelent az örökbefogadott kisgyerekekkel kialakított érzelmi viszonyulás.

A helyettesítő kapcsolat jelenségének elméleti kidolgozása az eredményesebb nevelési beavatkozások, a gyermekvédelmi területen dolgozók szakmai kompetenciájának sikeresebb meghatározása szempontjából ugyancsak indokoltnak tűnik. Ennek alapján például jobban definiálható feladatok és követelmények jelölhetők ki a nevelők nevelépszichológiai felkészítésében.

A gyermekotthoni nevelőkre vonatkozó helyettesítő kapcsolat fogalmi lehatárolásakor mindenképpen tekintettel kell lenni egyrészt a vér szerinti szülők és gyermekük közötti reláció sajátosságaira, másrészt a szakterületen és a nevelési-oktatási intézményekben tevékenykedő segítő szakemberekkel, illetve pedagógusokkal kialakult viszonyulás jellegzetességeire. De ennek a kapcsolati helyzetnek az értelmezésekor a következő szempontokat szintén szükséges figyelembe venni. A gyermek több felnőtthez kötődhet a gyermekotthonban, amely

kötődéseknek az érzelmi intenzitása és a kötődések további tartalmi összetevői eltérést mutathatnak. Az érzelmileg fontos felnőtt különös jelentőséggel bír az átmeneti nevelés során mindvégig a gyermek életében. A felnőttek ebben a kapcsolatban sajátos szakmai és személyes viszonyulással vesznek részt. Ez a kiegészítő kapcsolat meghatározott időtartamra vonatkozik, amelynek az intézményen belül kezdete és vége is van. Kijelölhetők azok a tevékenységek, feladatok, amelyek az átmeneti kapcsolat alapján megvalósíthatók. A gyermekotthoni nevelőkkel kialakult kapcsolat komponensei összevethetők mind a biológiai szülőkhöz vagy nevelőszülőkhöz fűződő viszony tartalmi jegyeivel, mind pedig a nevelési-oktatási intézmények pedagógusaihoz fűződő kapcsolat összetevőivel.

Az eddigi pszichológiai és pedagógiai kutatások eredményei a jelzett speciális nevelési kapcsolat problematikáját csak részben érintik.

A pedagógiai kompetenciaszemlélet alapján a pedagógiai kötődés minőségi és mennyiségi jellemzőinek ismeretei kiindulási támpontot nyújtanak a helyettesítő kapcsolat vizsgálati megközelítéséhez, a gyermekvédelmi helyettesítő kapcsolat minél szélesebb körű tartalmi jegyeinek feltárásához (Nagy, 2000; Ryché–Salganik, 2001; Zsolnai, 2001). Ugyanakkor a pedagógiai kötődés feltárt tartalmi összetevői is csak részben járulnak hozzá a jelzett kiegészítő kapcsolat értelmezéséhez. A pedagógiai kapcsolat és a helyettesítő kapcsolat jellemzői között is egyfelől különbségek és hasonlóságok találhatók, másfelől a helyettesítő kapcsolat mibenléte szintén újabb komponensekkel egészülhet ki. További elméleti ismeretek és empirikus vizsgálatok adatai tehetik teljesebbé ennek a speciális kapcsolatnak az átfogó jellemzését.

A pedagógiai szakirodalom gyűjtőfogalomként használja a „pedagógiai kapcsolat” kifejezést a nevelő és nevelt közt fennálló személyközi viszony leírására. Ez a fogalom az alábbi megkülönböztetéseket tartalmazza (Kron, 1997). A pedagógiai viszony a nevelődési-művelődési folyamatra utal. A nevelési viszony a szerepeken túlmutató informális kapcsolati összetevőket érinti. A generációs viszony tágabb társadalmi-történeti vetületben értelmezi a kapcsolatot. A dialogikus viszony filozófiai megközelítésben fejezi ki a gyermek és a nevelő találkozását. A művelődési közösségnek elnevezett aspektus pedig a kultúrjavak hozzáférését hangsúlyozza ki.

A tanár-diák személyes kapcsolatában felfedezhető a kölcsönös bizalom, a tanár részéről a szocializációs szándék, a proszociális viselkedés: védelmezés, támasznyújtás, segítségnyújtás; a tanuló oldaláról pedig a tiszteletadás és a ragaszkodás (Zsolnai, 2001). „*A gyermeket tiszteletben kell fogadni, szeretetben kell nevelni és szabadságban kell elbocsátani*” – fogalmaz nagyon szépen Rudolf Steiner.

Nemcsak az iskoláskorra határozhatók meg a felnőtt-gyerek reláció sajátosságai, hanem például az óvodáskorra, vagy az egészen kicsi bölcsődés korú gyerekek gondozására-nevelésére nézve is. A nevelési kapcsolat középpontjában a gyermek áll, akinek az érdekében, eredményes személyiségfejlődéséhez szeretetteljes, elfogadó légkörben indirekt és direkt módon történik a beavatkozás,

amely során a résztvevő felek kölcsönösen formálják egymást. Erre utal a fenti nevelési viszonyt megkülönböztető meghatározás is. A gyermekotthoni helyettesítő kapcsolatban ugyancsak jól érzékelhető a szerepeken fokozatosan túlmutató és fejlődő, a benne részt vevők által kölcsönösen alakítható érzelmi kapcsolat. Sajátos kötődési ismérvekkel.

Egy empirikus kutatás eredménye szerint a pubertás korú fiatalok átlagosan 2–4 gyermekotthoni nevelőhöz kötődnek szorosabban, amely kapcsolat inkább számukra fontosabb, és erősebb mértékű érzelmi involválódás jellemzi (Zsubrits, 2011). A kérdőíves felmérésben megfogalmazott válaszok alapján az érzelmileg fontos nevelőket egy-két éve ismerik, és átlagosan kétnaponta találkoznak velük. A hozzájuk fűződő kapcsolatban lényegesnek gondolják a bizalom, a szeretet, a tisztelet, a gondoskodásért kifejezett hála, a barátság és a rokonszenv érzését. A kapcsolat alakulásában szerepet játszó motívumok közül pedig a kedvező személyiségtulajdonságokat: a proszociális viszonyulást és a közösen átélt eseményeket, programokat. Az érzelmileg meghatározó szerepet játszó felnőttel kialakult viszonyban tehát egyértelműen megtalálhatók a kötődési kapcsolat alakulása szempontjából releváns összetevők. Egyfelől azok a külső feltételek, amelyek támogatják a kölcsönös érzelmi involválódást: a találkozások rendszeressége, gyakorisága, az együtt eltöltött idő terjedelme, a közösen átélt élmények emocionális hatása. Másfelől pedig megnevezhetők a fontosabb kötődési érzések és motívumok, amelyek szintén befolyásolják a jelzett kapcsolatot.

A pszichológia tudományterületén belül – etológiai, humánológiai kutatási eredmények figyelembevételével (Csányi, 2006) –, a XX. században feltárt humán kötődéskutatások eredményei egyértelműen alátámasztják a személyközi kapcsolatok egyénre gyakorolt hatásának kiemelt jelentőségét. A személyiség fejlődésében szerepet játszó hatások rendszerében az érzelmi kapcsolatok determináló jellegét nemcsak az egészséges fejlődés menetében mutatták ki, hanem a kötődési zavarok keletkezésében és alakulásában is (Bowlby, 1969/1982, 1973; Gervai, 1997; Zilberstein, 2006). A kötődésemelvények aláhúzzák az anya-magzat kötődés fontosságát, a korai gyermek-anya kapcsolat jelentőségét (Bowlby, 1969/1982; Fonagy–Target, 2005; Hidas–Raffai–Vollner, 2002; Winnicott, 2004), a családi és az intézményi társas kapcsolatok, illetve a kortárskapcsolatok hatásának hangsúlyos szerepét (Furman, 1989; Rutter, 1989; Vajda, 1999, 2002). De aktív kutatások folynak a felnőttkori kötődések rendszerezésének témakörében is (Bartholomew–Horowitz, 1991; Crowell–Trebooux, 1995; Hazan–Shaver, 1987; Urbán, 1996).

A nevelés-lélektani kutatások az intézményi szocializáció szociális kapcsolatrendszerének vizsgálati eredményeivel, a pedagógus–gyermek kapcsolat elemzésével, a pedagógus személyiség-összetevőinek vizsgálatával ugyancsak hozzájárulunk a helyettesítő kapcsolat értelmezéséhez (Balogh–Tóth, 2000; N. Kollár–Szabó, 2004; Vajda–Kósa, 2005).

A gyermekotthoni helyzethez tartozó kiegészítő nevelési kapcsolat elméleti értelmezésének néhány megfontolásra érdemes gyakorlati vonatkozása

A fiatalok, hátrahagyva otthonukat, gyakran tartósan, de akár véglegesen is elszakadnak vér szerinti családtagjaiktól. A gyermekotthonban voltaképpen nem marad más lehetőségük, mint azokkal a személyekkel megfelelő kapcsolatot kialakítani, akik fogadják őket. Ezért a különböző ideig tartó helyettesítő és átmeneti kapcsolatok egyben utolsó esélyt is jelenthetnek számukra a tekintetben, hogy mennyire sikerül a személyes kapcsolatok hálójában megkapaszkodniuk és tovább haladniuk, voltaképpen a társadalmi beilleszkedés útján. Így igazán nem mindegy, hogy a felnőttek és a gyerektársak gyűrűjében milyen lehetőségeket találnak, milyen élményekhez jutnak. Már a kezdetektől elutasíthatják vagy befogadhatják őket. A nevelők hosszabb időn keresztül bizalommal fordulhatnak hozzájuk, vagy visszaélhetnek a gyerekek helyzetével, és legrosszabb esetben kiszámíthatatlan, ambivalens, hol elfogadó, hol pedig elutasító kötődési lehetőséget biztosítanak. Mindent összevetve tehát: a felnőtteknek mindenképpen arra kell törekedniük, hogy megfelelő kötődési lehetőséget biztosítsanak a gyermekvédelmi intézményekben nevelkedő gyerekek számára.

A nevelők megfelelő viszonyulásukkal a korai kötődési rendellenességek átértékelésében is segítséget nyújthatnak. Ehhez alapvetően azzal járulnak hozzá, ha rendszeresen elérhetővé válnak a fiatalok számára. De meghatározó jelentőségűek a gyermekotthonon belül szerveződő társkapcsolati élmények, az adott kisközösségben átélt szociális helyzetek tapasztalatai, a rendszeressé és tartósabbá váló személyes kapcsolatok hatásai.

A kompetenciahatárokat azonban szem előtt kell tartani. A klinikai gyógyításban is alapvetően van jelen az a figyelmeztető gondolat, hogy semmiképpen sem szabad ártani. Ezt a tanácsot a gyermekotthoni ellátásban is fontos megfogadni! Inkább kérjünk szakmai segítséget, mintsem a nem kellően átgondolt viselkedésünkkel további károkat okozunk. A gyermekotthoni helyettesítő, kiegészítő szocializációban nem véletlenül hangsúlyos a különböző szakterület szereplőinek megjelenése, és érdemi tevékenységük például közös eszmegbeszéléseken történő átgondolása. A célirányos pszichológiai feladatok ellátása ugyancsak nem hagyható ki.

Gyakran tapasztalható, hogy az átmeneti nevelésbe került fiatalok ellentmondásos módon kötődnek saját családjukhoz és a gyermekotthonhoz, továbbá érzékelhető, hogy ez a kettősség jelentős érzelmi feszültséget okoz bennük. A konfliktusok elmélyülésének hátterében rendszerint az található, hogy a családból hozott minták erősen különböznek, és egyben ellenállnak a kedvezőbb értékeket közvetítő nevelési szándéknak (*Berczik, 1998*). Más empirikus kutatások eredményei ugyancsak alátámasztják ezt az alapvető ténytet (*Rákó, 2010*). Az elsődleges családi élet élményei végig megmaradnak a gyermekotthonban tartózkodás ideje alatt, sőt a későbbi életkorban is elsősorban a családi tapasztalatok lesznek meghatározóak.

Egy tanulmányra hivatkozva megerősíthetjük, hogy a gyermekvédelmi területen dolgozó nevelőnek a helyettesítő kapcsolat minél eredményesebb alakulása érdekében az alábbiakat is biztosítani kell: a fiatalok igényeihez igazodó kommunikációs szituációkat, valamint az életkori fejlődés során tapasztalható változások szorongásainak enyhítését elősegítő kapcsolódási helyzeteket (Láng, 2008).

Jóllehet a pedagógiai-pszichológiai kutatások kiemelik a pedagógiai kapcsolat pozitív alakulása szempontjából az optimális személyes feltételrendszert, a pedagógusok, a nevelők kívánatos és hatékony személyiségtulajdonságait vagy sikeres nevelési stílusát, magatartását (Rogers, 1983; Tóth, 2000; Vekerdy, 2001; N. Kollár–Szabó, 2004), mégis, ezeket kiegészítve, Donald Winnicott (2004) és Bruno Bettelheim (1994) nyomán olyan, „elég jó” nevelői viselkedésről, „elég jó” pedagógiai környezetről is beszélhetünk, amelyben az fejeződik ki, hogy a felnőtt a tökéletességre törekvés helyett megelégszik a számára elfogadható nevelési magatartással, az elfogadható nevelési helyzetekkel. Elnéző tud lenni nemcsak saját hibáival, hanem mások tévedéseivel szemben is. A kapcsolat fenntartásáért alkalmazkodik, és a kellemetlen élményű nevelési helyzetekkel szemben felsorakoztatja a pozitív érzelmeket mozgósító együttlétek pillanatait. Winnicott és Bettelheim gondolatainak bizonyos elemei tehát szintén jól felhasználhatóak a gondozási-nevelési gyakorlatban.

A kiegészítő, helyettesítő nevelési kapcsolat gyakorlatorientált értelmezéséhez mindenképpen ide kapcsolódik annak a teóriának a figyelembevétele is, amely alapján a gyermekotthoni nevelő és az átmenetileg gondozott gyerek közötti kötelék életben maradását segítheti elő a gyermekotthoni „mentor-rendszer” (Major-Mészáros, 2007). Ez az elképzelés a gyermek és felnőtt érzelmi-bizalmi alapú kötődésének alakulásában egyszerre veszi figyelembe a spontán és a tudatos összetevőket.

A felnőttnek nem kell mindenáron saját személyiségét ráerőltetnie a csoportjába érkező gyermekre, hanem kellő időt hagyva meg kell várnia, míg a gyermek kezdeményezi a kapcsolat elmélyülését. Tehát részben a gyermek választhatja ki az új környezetében azt a felnőttet, illetve azokat a személyeket, akikkel szorosabb kapcsolatot akar kialakítani. Ennek a viszonynak az alakulásában nyilván nem hagyható figyelmen kívül a gyermek múltbéli történéseinek fokozatos megismerése, illetve a jövőbeni lehetőségek tervezése sem. De a gyermek érdekét előtérbe helyező beavatkozásokhoz mindenképpen tekintettel kell lenni az életkori lélektani sajátosságokra, a szociális viselkedés értelmezését szolgáló fejlődési, kötődési ismeretekre, illetve ezeknek az ismereteknek a gyakorlati konzekvenciáira. A kapcsolatok alakulását azonban az aktuális szociális környezet szintén befolyásolja. Az így bontakozó kapcsolat lehetővé teszi azt is, hogy a nevelő hosszabb ideig kövesse a gyermek életútját az intézményben. De további feladatokat is teljesíthet. Például bizonyos esetekben mediátori szerepet vállalhat fel a különböző tevékenységeket végző szakemberek, intézmények, illetve a gyermekotthon és a család között.

A problémakör további átgondolásához érdemes a következőket is fontolóra venni. Az egészségesen fejlődő gyermek érzelmi ragaszkodásával párhuzamosan fontos kiemelni a megfelelő anyai gondoskodás komponensei közül a kötődési képesség meglétét. Nevelőotthonban felnőtt nőknél viszont gyakran tapasztalható, hogy gyermekük neveléséhez nem rendelkeznek olyan érzelmi viszonyulásokkal, amelyek biztosíthatnák a korai ellátáshoz szükséges feltételeket. Úgy tűnik, hogy személyes gyermekkori emlékeiket, intézeti élményeiket nem tudják eredményesen felülírni. Így sokkal nagyobb kihívást jelent gyermekük gondozása. A gyermekvállalásuk éretlenül történik, nem rendelkeznek tartós párkapcsolattal, nagyobb arányban hagyják el saját gyermekeiket, akiket aztán nagyon gyakran szintén állami intézetben helyeznek el (*Vajda–Kósa*, 2005). Inkább jellemző rájuk az intoleráns viselkedés, az együttműködés hiánya, a túlérzékenység. További vizsgálatok is arról számolnak be, hogy a szüleiktől korán elszakított gyerekek hiába kerülnek tartós vagy átmeneti jelleggel nevelőszülőkhöz, felnőttkorukban mégsem tudnak elköteleződni, mély kapcsolatokat kialakítani. Egyes tanulmányok azt is megerősítik, hogy a nevelőszülőkhöz került gyerekek sokkal nagyobb arányban szenvednek valamilyen fejlődési rendellenességben. Kimutatták például, hogy a hat hónapos korukig örökbe adott gyerekek fejlődési rendellenességi kockázata ugyan kisebb, de még így is kétszer nagyobb, mint a saját családjukban nevelkedő gyerekéké (*Howe–Fearnly*, 2003). Megfigyelhető továbbá, hogy a csecsemőkorban adoptált gyerekek gyorsabban korrigálják fizikai, érzelmi és lelki fejlődésbeli lemaradásukat, mint az idősebb korban nevelőszülőkhöz került gyerekek, akiknél a későbbiekben gyakrabban fordulnak elő visszatérő viselkedési zavarok és érzelmi problémák.

Más kutatási eredmények ezzel szemben a korai kötődési rendellenességek későbbi korrigálási lehetőségeiről is informálnak bennünket (*Vajda*, 1999). Például a gyermekkorukban elutasított anyák, akiknél tehát nem alakulhatott ki az optimális kötődés, abban az esetben szoros kapcsolatot tudtak létesíteni saját gyermekükkel, ha átértékelték egykori családjuk magatartását. De az anya gyermekkori elutasítását saját kiegyensúlyozott házassága is kompenzálhatja.

A szülőkkal, rokonokkal és testvérekkel meglévő kapcsolatok fenntartása jogos igénye a gyermekotthonba került gyerekeknek. A családtól való eltávolodás vagy a végleges elszakadás súlyos következményekkel járhat, és döntően átírhatja az egyes családtagokkal kialakított kapcsolat sajátosságait, tartalmát, és ezáltal az egész személyiség alakulásának irányát. Súlyos következményei lehetnek például, ha nem tisztázottak határozottan a gyermek viszonyulási keretei, annak tartalma a vér szerinti szülőkhöz vagy nevelőszülőkhöz, illetve a gyermekotthoni nevelőkhöz. A biológiai család bizonytalanságban tarthatja, és kilátástalanságba sodorhatja a gyermeket, ha az elszakadás után különböző időpontokban teljesen rendszertelenül közelíteni, majd esetleg ismételtén távolodni próbál.

Sajátos kapcsolatszerveződések figyelhetünk meg a felbomlott családból érkező gyerekeknél, akik olykor egyszerre tartoznak eltérő kisközösségekhez. Az anya és apa új párkapcsolatával teljesen új személyek, például féltestvérek felbukkanása átalakíthatja az addig megváltoztathatatlanul hitt családi

kapcsolatrendszer. Valamilyik családtag hiánya, a gyermekét egyedül nevelő szülő szintén eltérő kötődési feltételrendszerrel idéz elő.

Mint korábban többször utaltunk rá a nevelő más-más viszonyulása lehet hatékony az egyes életszakaszokban. Egészen más elvárások fogalmazhatók meg a kisgyermek, az óvodáskorú gyermeket vagy az iskolás gyermeket nevelő felnőtt kapcsolódási viszonyulására, mint a serdülőkorú fiatallal kialakított kapcsolatra.

Már a kisgyerekeknél ügyelni kell arra, hogy a gyermekotthoni nevelő nem saját gyermekéről gondoskodik. Ellenkező esetben téves igények alakulhatnak ki a növendékben, amelynek következményeként frusztrációk ébredhetnek mind a gyermekben, mind pedig a felnőttben. A munkáját lelkiismeretesen végző nevelő gyakran büntudatot élhet át, amiért nem tud megfelelni az önmaga gerjesztett elvárásoknak, és heves nyugtalanságba, türelmetlenségbe vagy akár agresszivitásba is torkolhat a viselkedése. Helyette inkább a következő szemlélet vezethet eredményre: *„ha a gondozónő a gyereke fejlődését figyeli szenvedélyes érdeklődéssel, és ebben saját munkájának következményeit ellenőrzi, olyan kapcsolatnak teremti meg az alapját, amely egyforma és egyenletes biztonságot nyújthat valamennyi gondozottjának. [...] Ha a gondozónő újszülött kortól kezdve figyelmesen, tapintatosan bánik a gyerekekkel, ha előkészíti mindenre, amit tesz, és ami történik vele, ha mindig lehetőséget ad az együttműködésre, önállósodásra és arra, hogy a gyerekek kedve legyen megtenni azt, amit kívánnak tőle, az összetartozásnak olyan élményéhez juttatja, amely semmivel sem helyettesíthető alapja érzelmi kiegyensúlyozottságának”* (Falk, 1977: 63).

Ezen túlmenően a kisgyerekekkel foglalkozó nevelőknek különösen fontos figyelniük a „személy állandóság” elvének gyakorlatban történő megvalósítására. Csak a minél hosszabb ideig tartó rendszeres, kiszámítható együttlétek idézhetik elő a személyes kapcsolat erősödését.

Ugyanakkor a már kialakult kapcsolat várható megszakításakor ugyancsak körültekintően kell eljárni. A gyermeket időben felkészítve, előre megtervezett lépésekkel, fokozatos távolodással tudunk csak hozzájárulni az elbúcsúzáshoz. Természetesen az életkori tényezőnek itt is meghatározó szerepe lehet. Valamint itt sem feledkezhetünk meg szükség esetén a professzionális segítségkérésről.

A dolgozat elejéhez szorosabban kapcsolódó lezárásként Herczog Máriára hivatkozva (1997) megállapíthatjuk, hogy a kiegészítő gondozásra szoruló gyermek érdekét leginkább az szolgálja, ha a gyermekvédelem egyes szereplői nem próbálják kizárólagosan birtokolni, kisajátítani maguknak, hanem szakmai kompetenciájuknak megfelelően, mindvégig a család és a gyermek védelmében, illetve a gyermek személyiségének egészséges fejlődéséért tesznek lépéseket. Ezt pedig a helyettesítő kapcsolatok folyamatára nézve is igaznak gondolhatjuk.

Összegzés

A tanulmányban amellet érveltem, hogy az eddigi pedagógiai-pszichológiai és pedagógiai kutatások ismeretei a gyermekvédelmi területen dolgozó nevelők és az átmeneti nevelésbe került gyerekek kapcsolatának értelmezését csak részben

jellemezhető módon érintik. A pedagógus–gyermek kapcsolat, a pedagógiai kötődés, valamint a pedagógus személyiségének tulajdonság-összetevőire és eredményes beállítódására vonatkozó elképzelések, bár sok újabb eredmény feltárásával jó megközelítésmódot jelentenek az említett jelenség elemzéséhez, empirikus vizsgálatához, de a pontosabb definiáláshoz további lényeges mozzanatokot kell figyelembe venni. Ezeknek a támpontoknak a kijelöléséhez adhatnak útbaigazítást a tanulmányban részletezett gyakorlati következtetéseket is tartalmazó ismeretek.

A dolgozatban az összegzésre törekvő megállapítások mellett további kutatásokra inspirálva azt jeleztem, hogy a majdani feltárt eredményekkel még árnyaltabbá tehető ennek a speciális nevelési helyzetnek és a kiegészítő, helyettesítő nevelési kapcsolat elméletének az értelmezése.

IRODALOM

- Az 1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
Balogh L. – Tóth L. (szerk.) (2000): *Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből I-II*. Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen
- Barcsi A. (2007): *Gyermekvédelmi útmutató*. Mozaik Kiadó, Szeged
- Bartholomew, K. — Horowitz, L. (1991): Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 61: 226–244.
- Berczik K.(1998): Nevelőotthonba került gyermekek viszonya családjukhoz. *Gyermekvédelem-nevelőközösségek*, 1998/ 2.
- Bettelheim, B. (1994): *Az elég jó szülő*. Gondolat kiadó, Budapest
- Bowlby, J. (1969/1982): *Attachment I. Attachment and Loss*. Basic Books, New York.
Bowlby, J. (1973): *Attachment and Loss II. Separation. Anxiety and Anger*. Basic Books, Inc., New York
- Büki P. (2009): *A gyermek védelme. A gyermekvédelem elméleti alapvetése*. PONT Kiadó, Budapest
- Crowell, J.A. – Treboux, D.(1995): A Review of adult attachment measures: Implications for theory and research. In: *Social Development*, 4: 294–327.
- Csányi V. (2006): *Az emberi viselkedés*. Sanoma Budapest Könyvkiadás
- Domszky A. (1994): Bevezető gondolatok a gyermekvédelem értelmezéséhez. In: Csóka L. Domszky A. – Hazai V. – Herczog M.: *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. PONT Kiadó, Solymár. 9–18.
- Domszky A. (1999a): *Gyermek és ifjúságvédelem*. Államigazgatási Főiskola, Budapest
- Domszky A. (1999b): *Módszertani levél: A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Budapest
- Domszky A. (2006): Gondolatkísérlet egy intellektuális gyermekvédelem-elmélet megalapozásához. In: *Fejlesztő Pedagógia*, 2006/1: 5–10.
- Falk J. (1977): A gondozónő-gyermek kapcsolat személyiségének jelentősége és alapfeltétele

- a csecsemőotthonban. In: Aczél A.-Volentics A.(1994): *Pszichopedagógia. Nevelőotthoni nevelés I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 56–65.
- Fonagy, P. – Target, M. (2005): *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében.* Gondolat Kiadó, Budapest
- Furman, W.(1989): The Development of Children’s Social Networks. In: Deborah Belle (ed): *Children’s Social Networks and Social Supports.* 1989 by John Wiley & Sons, Inc. 151–173.
- Gervai J. (1997): A korai kötődés jelentősége a gyermek fejlődésében. In: Hidas Gy.: *A megtermékenyítéstől a társadalomig.* Dinasztia Kiadó, Bp. 29–38.
- Hazan, C. – Shaver, P.R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52/2: 511–524.
- Herczog M. (1997): *A gyermekvédelem dilemmái.* PONT Kiadó, Budapest
- Hidas Gy. – Raffai J. – Vollner J. (2002): *Lelki köldökszínór. Beszélgetek a kisbabámmal.* Válasz Könyvkiadó, Budapest
- Howe, D. – Fearnly, S. (2003): Disorders of Attachment in Adopted and Fostered Children: Recognition and Treatment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 8/3: 369–387.
- Kron, F.(1997): *Pedagógia.* Osiris Kiadó, Budapest
- Láng A.(2008): A kötődélmélet alkalmazhatósága a nevelési-oktatási folyamatban. *Képzés és Gyakorlat*, 2008/1: 16–28.
- Major Zs. B. – Mészáros K. (2007): „Fotel vagy karfa” *Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára.* FORRÁS KLUB, Szeged
- Nagy J. (2000): *XXI. század és nevelés.* Osiris Kiadó, Budapest
- N. Kollár K. – Szabó É. (szerk.) (2004): *Pszichológia pedagógusoknak.* Osiris Kiadó, Budapest
- Rákó E. (2010): Gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek az empirikus kutatások tükrében. In: Soós Zs. (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és történettudomány köréből.* Galénos Alapítvány, Debrecen. 58–80.
- Rogers, C.R. (1983): A személyes kapcsolat, mint a tanulás serkentője. In: Balogh L. – Tóth L. (szerk.) (2000): *Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből II.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223–236.
- Rutter, M (1989): Attachment és társas kapcsolatok fejlődése. *Pszichológia*, 1989/3: 407–435.
- Ryche, D. S. – Salganik, L. H. (eds.) (2001): *Defining and Selecting Key Competencies.* Hogrefe–Hubert Publishers. Seattle, Toronto, Bern, Göttingen
- Szöllösi G. (1996): Az Európa Tanács ajánlásai a gyermekeknek nyújtott helyettesítő gondozásról. *Család, gyermek, ifjúság*, 1996/1: 12–15.
- Tóth L.(2000): *Pszichológia a tanításban.* Pedellus Tankönyvkiadó. Debrecen
- Urbán R. (1996): Felnőttkötődés és intim kapcsolatok. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1996/4–6: 347–361.
- Vajda Zs.(1999): *A gyermek pszichológiai fejlődése.* Helikon Kiadó, Budapest

- Vajda Zs.(2002): A társas kapcsolatok és viselkedés fejlődése kisiskolás kortól serdülőkorig. In: Mészáros A. (szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 147–163.
- Vajda Zs. – Kósa É. (2005): *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest
- Veczkó J. (2007): *Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Vekerdy T. (2001): *Gyerekek, óvodák, iskolák*. Saxum Kft.
- Winnicott, D.W. (2004): *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Péley B., Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Zilberstein, K. (2006): Clarifying Core Characteristics of Attachment Disorders: A Review of Current Research and Theory. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76./1: 55–64.
- Zsolnai A. (2001): *Kötődés és nevelés*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest
- Zsubrits, A. (2008): *Factors affecting the global social networks of children in 'children's homes'*. International Conference for Theory and Practice in Education. Fürstenfeld
- Zsubrits A. (2011): A bentlakásos gyermekvédelmi ellátásban részesülő fiatalok nevelőjükkel kialakított kapcsolatának kötődési sajátosságai. V. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia „Nevelés és társadalom: Hagyomány és megújulás”. KE PK, Kaposvár